

İSLAM DÜŞÜNÇESİNDE ALLAH'IN ZATI VE SIFATLARI ÂLEM VE İNSAN GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Ersin SAVAŞ** - Vahit CELAL***

Özet

İslam düşüncesinde, Allah'ın zati, âlem ve insan konuları sürekli beraber irdelenmiştir. Bu bağlamda ilgili mevzuların birbiriyle ilintili oldukları söylenebilir. Burada da bu konularla ilgili görüşlerin bir arada incelenmesi hedeflenmiştir.

İslam düşüncesinde, Allah'ın zati ve sıfatları konusu, Müşebbihe-Mücessime, Mutezile, Şia ve Ehli Sünnet çerçevesinde değerlendirilmiştir. Âlem tasavvuru konusu ise; Cafer Sadık, Kindi, Ebubekir Zekeriya Razi, Farabi, Gazali ve İbn Rüşd'ün düşüncesi çerçevesinde ele alınmıştır. Makalede değinilen bir diğer husus, insana atfedilen değer meselesidir. Bu noktada, insanın değeri, insanın insani vasfını koruması ve felsefi düşüncenin önemi üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Allah, Âlem, İnsan, İslam Düşüncesi, Felsefi Düşünce.

AN INVESTIGATION ON ALLAH'S ENTITY AND CHARACTERISTICS, THE VIEWS ABOUT THE UNIVERSE AND HUMAN BEINGS IN ISLAMIS THOUGHT

Abstract

In the thought of Islam; God's entity, the universe and human subjects are constantly examined together. In this context, it can be said that the related subjects are related to each other. With reference to this, it is aimed to examine the views about these subjects together in this study.

In Islamic thought, the entity and characteristics of God are evaluated in the framework of Müşebbihe-Muscessime, Jahmiyye-Mutezile, Shia and the Followers of Sunnah. As the description of the universe, it is evaluated in the framework of thought Cafer Sadık, Kindi, Abu Bakr, Zakariya Razi, Farabi, Ghazali and Ibn Rushd. Another issue mentioned in the article is the matter of value attributed to man. At this point, it has been tried to emphasize the value of human being, the protection of man's human qualification and the importance of philosophical thought.

Key Words: God, Universe, Human, Islamic Thought, Philosophical Thought.

Giriş

İslam düşüncesinde Allah'ın zati ve sıfatları üzerinde yoğun tartışma ve fikir ayrılıklarının olduğu bir konudur. Bu konudaki görüşler diğer meseleleri de oldukça ilgilendirmektedir. Zat-Sıfat konusu, dört görüş altında incelenmeye çalışılmıştır. Bunlar; Müşebbihe-Mücessime, Mutezile, Şia ve Ehl-i Sünnettir. İlgili fikir gruplarının düşünceleri genel hatlarıyla değerlendirilmeye gayret edilmiştir.

* Bu makale, "Latifi'nin Risale-i Esrarname İsimli Eseri ve Eserdeki Eğitim İle İslami İlimler Hakkındaki Görüşleri" isimli Basılmamış Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, esavas@agri.edu.tr.

*** Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Felsefesi ABD, vcelal@bartin.edu.tr.

Çalışmada ele alınan diğer konu İslam düşüncesindeki âlem tasavvurlarıdır. İnsan var olduğunda kendini içinde bulunduğumuz âlemde bulmuştur. Bu bağlamda düşünen insan için bu âlemin bir varlık ifade edip etmediği ve mahiyeti önemli bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır. (Şimşek, 2016, s.85-86) İslam düşüncesinde âlem tasavvuru; Cafer Sadık, Kindi, Ebu Bekir Zekeriya Razi, Farabi, Gazali ve İbn Rüşd'ün fikirleri çerçevesinde ele alınmaya çalışıldı.

İslam düşüncesinde, önemli yer işgal eden meselelerden biri de insan konusudur. Bu mesele; insana atfedilen değer, insanın insanlık vasfını koruması ve insani düşüncenin önemi başlıkları altında işlenmiştir. İnsana atfedilen değer, Kur'an-ı Kerim'e başvuru yapılarak ele alınmıştır. Bu konuya ek olarak insanın erdemini koruması için kaçınılması gereken birtakım fiillerden de bahsedilmiştir. Son olarak felsefi düşüncenin önemi; Kindi, Ebu Bekir Zekeriya Razi, Farabi, İhvan-ı Safa, Amiri, Gazali ve İbn Rüşd'e atıf yapılarak ele alınmıştır.

1. Zat-Sıfat İlişkisi

İslam düşünce tarihinde, Allah'ın zatı ve sıfatları arasındaki ilişki meselesinde dört farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bunlar; Allah'ı antropomorfik bir şekilde telakki eden *Müşebbihe ve Mücessime*, sıfatları nefyeden *Mutezile*, yine bu ikinci fırkaya benzeyen *Şia* ve orta yolu tutan *Ehl-i Sünnet*'tir (Gölcük ve Toprak, 2001, s.211-218).

Müşebbihe ve Mücessime Allah'ı cismani bir varlık olarak telakki eder. Nitekim isimleri de benzetenler anlamında *Müşebbihe* -ki buradaki benzetme Allah'ı yarattıklarına benzetmedir- ve cisimleştiren anlamında *Mücessime* anlamlarından gelmektedir. Bu ekol Kur'an ve sünnete aykırı görülerek İslam dışı sayılmıştır. Teşbih ve tecsim düşüncesini İslam dünyasına, Abdullah İbn Sebe'nin soktuğu bilinmektedir. Bu fikriyata yakın *Kerramilere* göre Allah arşa oturmuştur ve arşa üst taraftan temas etmektedir (Gölcük ve Toprak, 2001, s.211-214).

Mutezileye göre Allah tektir, ortağı yoktur. Allah, kıdem dışında bir sıfatla tavsif edilirse bu tevhit ilkesine aykırı olur. Çünkü Allah, her şeyi yok iken var etmiş ve her şeyin yaratıcısı olmuştur. Allah, varlığı kendinden olan, var olmak için bir sebebe ihtiyaç duymayandır. Bu sebeple Allah'ın sıfatlarının, insanın sıfatlarına benzetilmemesi gerekir. Bu bağlamda Mutezile, Allah'ın diğer zati sıfatlarını tevile gitmiştir. Mutezile, Allah'ı zatıyla hayy, zatıyla basir kabul etmiştir. Mutezileye göre bu sıfatlar Allah'ın zatının dışında değildir. Bu sıfatlar Allah'ın zatı dışında kabul edilirse Allah'tan başka ilahlar olduğu kabul edilmiş olur ki bu da tevhide aykırıdır. Dolayısıyla bu sıfatları tevil etmek kaçınılmazdır. (Işık, 1967, s. 67-68)

Üçüncü ekol olarak inceleyeceğimiz grup ise *Şia*'dır. Şii dünyası sıfat konusunda tıpkı Mutezile gibi düşünmektedir. Yani Şiiler de Allah'ın sıfatlarını kabul etmektedirler fakat bunların Allah'ın zatında var olduğuna inanmaktadırlar. Örneğin, Allah zatından dolayı kadir ve yine zatından dolayı âlimdir. İmamiyye *Şia*'sına göre Allah'ın bir fiili irade etmesi demek o fiilin bizzat kendisi demektir. Cafer Sadık, Kur'an'da Allah'a izafe edilen "el" kelimesini Allah'ın kudreti olarak telakki etmiştir (Güneş, 2004, s.187-188).

Son olarak değineceğimiz Ehl-i Sünnet ekolü ise; *Selefiyye*, *Matüridiyye* ve *Eş'ariyye* olarak ayrı ayrı ele alınabilir. Selefiyye akaidine göre, Allah'ın sıfatları vardır. Bu sıfatlar zati veya fiili olarak ayrılamaz hepsi bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Selefiyye'nin en önemli özelliği Allah'a izafe edilen el, yüz gibi kavramları olduğu gibi kabul edip bunları tevile gitmemesidir. Selef bu kavramlara iman etmenin yeterli olduğunu savunur. Selef âlimlerine göre bunları tevil etmek insanı şirke götürmektedir. Eş'ariyye ve Matüridiyye mezheplerine baktığımızda ise,

“Allah sıfatlarının ne aynıdır ne de gayrıdır.” anlayışını görmekteyiz. Bu anlayışa göre Allah, sıfatları ile kadim ve ezelidir. Onun sıfatları yaratılmışların sıfatlarından hiçbirine benzemez. Bundan dolayıdır ki Allah, O'na layık olduğu tarzda tavsif edilmelidir (Gölcük ve Toprak, 2001, s.218-221).

2. Âlem Düşüncesi

Şii dünyasındaki fikirlerin günümüze ulaşmasında önemli bir yeri olan Cafer Sadık (702-765), âlemin yaratılışı ile ilgili meselelerde Sünni anlayışa oldukça yakın durmuştur. Zira Cafer Sadık, âlemin, Allah tarafından yaratılan ve belli bir noktada sona erecek olan bir varlık olduğunu savunmuştur. Cafer Sadık âlemin yaratılışının her safhasında Allah'ın var olduğunu kabul etmiştir. Bu noktada Allah'ın iradesini sınırlayan zorunlu sebepleri kabul etmemiş, âlemin Allah'ın iradesi neticesinde var olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Tüm bunlara ilaveten Cafer Sadık, âlemin, insanın ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde Allah tarafından yaratıldığını kabul etmiştir. Bu yaratılma sürecinin tamamında hikmet ve mükemmeliyetin hâkim olduğu görüşü de Cafer Sadık tarafından dillendirilmiştir (Atalan, 2000, s.628-629).

İslam dünyasında âlemin yaratılışı ile ilgili olarak fikir beyan edenlerden biri de el-Kindi'dir. (796-866) Kindi'ye göre âlem, kadim değildir. Bu, oldukça önemli bir husustur. Zira İslam felsefesinde yaygın kanaat âlemin kadim olduğu görüşüdür. Kindi, bu meselede diğer İslam filozoflarından ayrılmaktadır. Kindi, âlemin kadim olmadığıyla ilgili, *Âlemin Cisminin Sonluluğu Üzerine* adlı risalesinde dört teori geliştirmiştir (El- Ehvani, 2014, s.544-545).

Kindi, âlemin varoluşunu açıklarken İslam felsefesinde oldukça etkili olan Yeni Eflatunculuktan ve Aristoteles'ten oldukça farklı fikirler üzerinde durmuştur. Allah, âlemi yaratmıştır fakat bu, sebepler dairesinde cereyan etmiştir. Allah her şeye bir sebep takdir etmiştir. Allah, sebeplerin ilkidir. Fakat bu sebepleri sonsuza dek uzatmak mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki, âlem sonludur. Allah'ın varlığa sebep tayin ettiği şeyler sırasıyla; akıl, nefis ve maddedir. Bunlardan sonda olan başta olana sebep olamaz. Allah; aklın sebebi, akıl, nefsin sebebi ve nefis de insani ruh ve kâinatın sebebidir (Şahin, 2000, s.82).

Diğer bir düşünür olan Ebubekir Zekeriya Razi, (841-926) âlemin yaratılışını Allah'ın yoktan var etmesi şeklinde değil de, beş ezeli ilkeye dayanarak oluşturması şeklinde telakki etmiştir. Bu beş ezeli ilke; Allah, külli nefis, ilk heyula, mutlak zaman ve mutlak mekândır. Razi'nin bu fikirleri, İlkçağ Yunan filozoflarından mülhemdir. Razi, varlığın olması için bu beş ilkenin olmazsa olmaz olduğunu vurgulamıştır (Şahin, 2000, s.67-68).

Ünlü Türk bilgini Farabi (870-950) âlemin var oluşunu açıklamada *Sudur Nazariyesi'* ni kullanır. Farabi'ye göre varlık, Allah'tan taşıp fıskırmış ve vücuda gelmiştir. Bu görüşe göre varlık, Allah'ın bilgisi ve iradesi dâhilinde Allah'tan taşıp meydana gelmiştir. Bu nazariyede Allah *İlk Varlık* olarak telakki edilir. İlk varlıktan sudur eden ilk varlık ve kendini idrak eden ilk akıldır. Akabinde ikinci akıl, sonra da kendini idrak etmesi neticesinde en uzak gök meydana gelir. Sonrasında onuncu akla kadar sudur silsilesi devam eder (Fahri, 1998, s.133).

Âlemin var oluşu hususunda görüşlerine değineceğimiz bir başka âlim de İmam Gazali'dir(1059-1111). Gazali, âlemin, sonsuz kerem ve hikmet sahibi Allah tarafından yoktan var edildiğine inanır. Bundan dolayı O, İslam dünyasında kendisinden önce âlemin var oluşu problemini sudur nazariyesi ile açıklayan Farabi ve İbn Sina'yı şiddetle eleştirir. Gazali'nin görüşlerini değerli kılan şey neye karşı olduğunu bilmesidir. Gazali, eleştirdiği filozoflara tutarsız

bir şekilde yüklenmemiş, felsefeyi ve felsefi metodu öğrenip İslam filozoflarını felsefi metodu kullanarak ilzam etmeye çalışmıştır. *Tehafütü'l Felasife* adlı eserinde mevzu bahis filozofları yirmi meselede tenkit etmiştir. Bu yirmi meselenin on yedisinde onları bidatle, üç meselede ise küfürle itham etmiştir. Son üç meselenin konumuzla ilgili olan kısmı *âlemin ezeliyeti* meselesidir. Nitekim Gazali en çok da bu meseleye yer vermiştir. Öncelikle Gazali, işe, öncelikle filozofların âlemin ezeli oluşu görüşünü ispatlamaktan aciz olduklarını söylemekle başlar. Devamında ise, inandıkları İslam dininin böyle bir şeyi içinde barındırmasının imkânsız olduğunu savunur. Gazali'ye göre, Allah'a inanmakla Allah'ın kâinata olan tesirine inanmak aynı şeydir; ve bunlar birbirinden ayırt edilemez. Filozoflar ise Allah'ı kâinatın var oluşunda adeta yardımcı bir rol ile tavsif etmişlerdir. Gazali'nin asıl kabullenemediği işte bu görüştür (Leaman, 2000, s.73-75).

İslam dünyasının yetiştirdiği en önemli filozoflardan biri de İbn Rüşd'dür (1126-1198). İbn Rüşd'ün enteresan bir hayat hikâyesi vardır. Kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre son sözü "*Ruhum felsefenin ölümüyle ölüyor.*" olmuştur (Atay, 2003, s.29). Felsefeye bu denli ilgi duyan İbn Rüşd, Gazali'nin yılmaz karşıtlarından biri olmuştur. Bununla birlikte İbn Rüşd, varlığın oluşunu açıklamada İslam filozoflarını eleştirerek bu hususta Gazali ile mutabık kalır. İbn Rüşd, Aristoteles düşüncesine *Yeni Eflatuncu* fikirleri soktukları gerekçesiyle Farabi ve İbn Sina'yı eleştirir. İbn Rüşd ne Aristoteles'te ne de Aristoteles'i şerh edenlerde sudur düşüncesi olmadığından İbn Sina ve Farabi'nin bu nazariyesini zanni bir görüş olarak değerlendirir (Bayrakdar, 2004, s.125).

İbn Rüşd, öncelikle Kur'an'da sudur nazariyesine işaret eden bir karine olmadığı için bu nazariyeyi kabul etmez. Ona göre böyle bir görüşü kabul etmek Allah'ın mutlak yaratıcı olma özelliğine gölge düşürür. Dolayısıyla İbn Rüşd, âlemin, Allah tarafından yoktan yaratıldığı görüşünü benimser. Yine İbn Rüşd'e göre âlemde silsile halinde mekanik güçler yoktur. Tek bir güç olan Allah vardır ve kâinatı da O idare etmektedir (Bayrakdar, 2004, s.126).

3. İnsana Atfedilen Değer

İslam dininin en temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda insanla ilgili oldukça yüceltici ifadeler görmekteyiz. Öncelikle Kur'an'da insanın sureti ile ilgili "*Biz, gerçekten insanı en güzel biçimde yarattık.*" (et-Tin 95/4) buyurulmaktadır. Ayetten de anlaşılacağı üzere Allah, insanın suretini övmekte ve onu yüceltmektedir. Başka bir ayette ise insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi olduğu vurgulanır: "*Hani, Rabbin meleklerle, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti.*" (el-Bakara 2/30). İnsanın, yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak tavsif edilmesi insana verilecek en büyük payedir. Zira varlıkların en mükemmeli olan Allah'ın halifesi olması, insanın Allah'tan sonra varlıkların en değerlisi olduğu anlamını taşımaktadır. Kur'an'ın insana verdiği değeri kanaatimizce en güzel yansıtan ayetlerden biri de "*Andolsun biz insanoğlunu şerefli kıldık.*" (el- İsra 17/70) ayetidir.

İslam düşünce tarihi denince akla ilk gelen isimlerden biri olan Mevlana Celaleddin Rumi'ye (1207-1273) baktığımızda İslam'daki insan sevgisinin somutlaşmış halini görmekteyiz. Mevlana, İslam dünyasını aşarak bütün dünyaya mal olmuştur. Dolayısıyla Mevlana Celaleddin Rumi insan sevgisini tüm dünyaya tanıtan ve benimseten bir düşünürdür. Celaleddin Rumi insanı, ruh ve bedenden müteşekkil bir varlık olarak görmekteyiz. Mevlana, insanın bedenini mezbele ve gübre yığını olarak görmekteyken; insanın ruhunu, Yaratıcıdan gelen bir parça olarak vasıflandırmaktadır. (Bircan, 2016, s. 3) Bu bağlamda Mevlana'da insanın ruhi yapısı öne çıkmaktadır.

Yunus Emre (1240-1321) de insan sevgisini en iyi biçimde yansıtan erenlerden birisidir. Buradan yola çıkarak Yunus Emre'yi hümanist olarak nitelendirmek pek isabetli görünmemektedir. Çünkü Yunus Emre'nin tüm varlıklara sevgisi vardır. İnsanı daha çok sevmesinden ötürü ona hümanist denmesi doğru değildir. Yunus Emre'nin insan sevgisinde ayırım yoktur (Sevgi, 2012, s.101). Yunus Emre, meşhur beytinde şöyle söylemiştir:

"Elif okuduk ötüri bazar eyledik götüri

Yaratılmışı severiz Yaradandan ötüri" (Sevgi, 2012, s. 100).

İnsanın erdemini koruması ve varoluş gayesini unutmaması için bazı fiillerden kaçınması gerekmektedir. Bu kaçınılması gereken fiillerden bazıları; kibir, ucb, kin, şehvet ve hırstır. İslam dininde en yerilen kötü sıfatların başında kibir gelir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır: *"Yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin."* (el-İsra 17/37). Başka bir ayette ise: *"Onlara, "Ebedi kalmak üzere cehennem kapılarından girin. Büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür."* (el-Mü'min 40/76) buyurulmaktadır. Ayette kibir sahiplerinin gideceği yer cehennem olarak nitelendirilmiştir.

İslam dininin yasakladığı fiillerden biri de ucbdur. Ucb, aslında kibirle yakın olan bir sıfattır. Fakat ondan küçük bir farkı vardır ki, o da kişinin yaptığı iyi amellere güvenip gururlanmasıdır. Bu durum Kur'an'da bir kıssa ile anlatılmıştır. *"Şüphesiz biz, vaktiyle bahçe sahiplerine bela verdiğimiz gibi, onlara (Mekkeli inkârcılara) da bela verdik. Hani o bahçe sahipleri, sabah erkenden bahçenin ürünlerinin devşirmeye yemin etmişlerdi. (Bunu tasarlarken) istisna da yapmıyorlardı. (İnşallah demiyorlardı) Nihayet onlar uykuda iken Rabbinden bir afet bahçeyi sardı. Böylece bahçe yakılmış toprağa döndü."* (el- Kalem 68/17-20). Ayette, iyi amel veya da sahip olduğu bir emtiaya güvenip asıl güvenmesi gereken mecrayı unutan insan yerilmiştir.

İnsanın kaçınması gereken fiillerden biri de kindir. Kur'an'da kinle ilgili *"Şeytan, içki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?"* (el- Maide 5/91) buyrulur. Kinin asıl kaynağı gadaptır. Fakat kin ile gadap arasında ince bir fark vardır. Gadap, bir nevi ani bir refleks olup gelip geçici bir durumdur. Fakat kin, şuurlu ve devamlı olarak insanın içine işleyen ve onu yiyip bitiren kötü bir sıfattır. Kinin hem şahsi hem de içtimai zararları vardır. Öncelikle kişiyi kasıp kavurur. Emeline ulaşma yani kin beslediği kişiye zarar vermek için fırsat kollar. Devamlı olarak bu menfi uyanıklık kişiye zarar verir. İçtimai olarak ise toplumda nifak ve fitne tohumları ektiğinden insanların arasındaki kardeşlik duygusunu zedeler. (Serdaroğlu, 1965, s.76).

İnsanın zarar gördüğü başka bir fiil de hırstır. İnsanın fitratında yer alan hırs kontrol altına alınmazsa kişide psikolojik rahatsızlıklar oluşmasına neden olabilmektedir. Hırs, giderek artan bir özelliğe sahiptir. Kişinin sağlıklı düşünmesini engelleyerek, toplumda fitne ve fesat tohumları ekmektedir. Amacına ulaşma adına her türlü yolu deneme gözü karalığına sebep olabilmektedir. Çeşitli hırs türleri vardır ki en bilinenleri; makam- mevki, kadın ve dünya malıdır. İyi ameller hususunda örneğin faydalı olma, ilim öğrenme, adaleti temin etme gibi hususlarda hırslı olmak kabul edilebilmektedir. Dolayısıyla hırsın, hangi fiille ilgili kullanıldığına bakmak daha doğru olacaktır (Dölek, 2003, s.50-76).

İslam filozoflarından Kindi, kaçınılması gereken filler meselesinde önemli bir tespitte bulunmaktadır. Kindi 'ye göre insanda üç meleke vardır. Bu üç meleke; akıl, gazap ve şehvettir.

Eğer kişinin aklı, diğer iki özelliğe galip gelirse o kişi meleklerden üstün olur. Gerçek insan vasfını kazanır. Fakat diğer iki özellik kişinin aklına galip gelirse o kişi hayvanlardan beter bir varlık olur (Şahin, 2000, s.83).

4. Felsefi Düşüncenin Önemi

İlk İslam filozofu olarak tanınan el- Kindi'ye göre felsefe, eşyanın hakikatlerini bilmektir. Eşyanın hakikatlerini bilmek ise Allah'ı ve yarattıklarını en doğru şekilde tanımaktır. Dolayısıyla dini hakikat ile felsefi hakikat birdir. Bundan dolayıdır ki ikisi de insan için gereklidir (Kaya, 2005, s.7-11).

Muallim-i Sani olarak tavsif edilen Farabi'ye göre ise hakikat birdir. Din bu hakikatin bir yanını, felsefe ise diğer yanını temsil etmektedir. Dolayısıyla aralarında bir tenakuz olması söz konusu değildir. Farabi, felsefi sistemler arasında da tenakuz olmadığını ifade eder. Zıtlık gibi gözükten şeylerin aslında bizim onları öyle algılamamızdan kaynaklanan şeyler olduğunu ifade eder (Arıcan, 2008, s.229).

Farabi'ye göre peygamber veya filozof, erdemli şehrin başkanı olmaya namzet olan yegâne kimselerdir. Peygamber Allah'tan aldığı bilgilerle doğru yoldadır, filozof ise aklı ile eriştiği doğru yoldadır. Çünkü peygamber ve filozof ikisi de doğru bilgiyi Faal Akıl olan Allah ile girdikleri iletişimden almaktadırlar. Bundan dolayıdır ki yöntem farklı olsa da sonuç aynıdır, ikisinin sözü de aynı derece muteberdir ve çelişmez. Bu bağlamda dini bilgi ne kadar gerekli ise felsefi bilgi de o derece gereklidir. Farabi, peygamber ile filozofu hakikati yayma, anlatma anlamında eşit görmektedir (Bayrakdar, 2005, s.156).

İhvan-ı Safa'ya göre ise çocukların, yetişme çağında olanların, dini bilgiler noktasında yetersiz olanların ve dinen sorumlu olduğundan habersiz olan kimselerin felsefe öğrenme çabası zararlıdır. Kişi önce dini eğitimini tamamlamalı ve özümsemelidir. Ardından felsefe öğrenmelidir. Çünkü felsefe bu noktaya ulaşmış bir kimseyi dini ilimleri daha iyi anlayan, Allah'tan daha fazla korkan, ahiret inancı pekişen, kâinatı daha iyi yorumlayan, helal-haram dengesini daha iyi gözeteni biri yapacaktır (Kaya, 2005, s.221).

Amiri'de (?-992) de felsefe ve din birlikteliği hususunda benzer ifadeler görmekteyiz. Ona göre felsefenin gereksiz olduğunu savunmak, felsefeyi boş iş olarak nitelemek yanlıştır. Dini ilimler gibi felsefi ilimler de akla uygun temellendirmelerden müteşekkildir. Aklın icap ettirdiği ile delillerin desteklediği felsefe, hak din ile uyum halindedir. Nitekim felsefe insana üç anlamda olumlu katkı yapmaktadır. Birincisi, var olanların hakikatini bilme ve kendi yararına kullanabilme istidadını kazanmadır. İkincisi, Allah'ın varlık âlemindeki hikmetini kavramaktır. Üçüncüsü ise mantık ile taassup yerine, tahkiki bilgiye ulaşmadır (Kaya, 2005, s.198-199).

Gazali ise, felsefe öğrenmek için iki yıl harcadığını, bu öğrendiklerini hazmedip düşünmek için ise bir yıl harcadığını ifade eder. Bu çabaları sonrasında felsefecilerin delillerinin tutarsız olduğunu ifade etmektedir. Zira Gazali, filozofları; materyalistler, natüralistler ve metafizikçiler olmak üzere üçe ayırır. (Kaya, 2005, s.347-350).

Felsefe ve din ilişkisi noktasında en orijinal fikirlerden bir diğerini İbn Rüşd ifade etmiştir. İbn Rüşd, "Ey basiret sahipleri, ibret alın." (el- Haşr 59/2) ayetine dayanarak felsefenin vacip yani dini bir zorunluluk olduğunu savunmuştur (Kaya, 2005, s.468).

Sonuç

Makalede, Allah'ın zatı ve sıfatları konusunda dört görüşe değinilmiştir. Bu görüşlerden biri olan Mücessime Allah'ı insana benzer şekilde vasıflandırmıştır. İkinci grup olan Mutezile, Allah'ın sıfatlarını zatında kabul etmiştir. Üçüncü grup olarak, Şia da bu konuda Mutezileyi takip etmiştir. Son olarak, Ehl-i sünnet içerisinde Selefiye, sıfatları zati ve fiili diye ayırmamaktadır. Yine Allah'a izafe edilen el ve yüz gibi kavramlara sadece inanmayı bunları tevil etmemeyi esas almaktadır. Matüridi ve Eşari anlayış ise Allah'ı zatı ve sıfatlarıyla ezeli kabul etmektedir.

İslam düşüncesinde âlem ile ilgili olarak birçok görüş ortaya çıkmıştır. Genel kabul Allah'ın âlemi, yokluk durumundan varlık safhasına yaratarak getirdiğidir. Bu genel kabulden bazı noktalarda ayrışan düşünürler de vardır. Ebu Bekir Zekeriya Razi, Allah'ın beş ezeli ilkeye dayanarak âlemi oluşturduğuna inanmaktadır. Farabi de varlığın vücut bulmasını Sudur Nazariyesi ile açıklamaktadır.

İslam düşüncesinde özellikle Celaleddin Rumi ve Yunus Emre'nin insan sevgisini sıkça işlediği görülmektedir. Bu iki düşünür; din, dil, ırk ayrımı yapmaksızın insanı muhterem kabul ederek düşünce sistemlerinde inançları gereği merkeze almaktadır. Yine birçok düşünür özellikle İbn Rüşd, insani bir eylem olarak düşünmeyi oldukça önemsemektedir.

Kaynakça

- Arıcan, M. Kazım (2008). İbn Rüşd'ün hakikat öğretisi: "çifte hakikat ve "hakikatin birliği" tartışması, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XII, s. 2, 225-252.
- Atalan, M. (2000). Cafer es- Sadık 'da tanrı, bilgi, insan ve âlem. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 [Prof. Dr. Şaban Kuzgun Armağanı], 621-631.
- Atay, H. (2003). Gazzâlî ve İbn Rüşd felsefesinin karşılaştırılması. *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 3-48.
- Bayraktar, M. (2004). *İslam düşüncesi yazıları*. Ankara: Elis Yayınları.
- Bayraktar, M. (2005). *İslam felsefesine giriş*. (6. Basım). Ankara: TDV Yayınları.
- Bircan, H. Hüseyin (2016). Mevlana'da insan ve kurtuluşu, *İslâmî Araştırmalar*, cilt: XXVII, sayı: 1, 1-11.
- DİB (2009). *Kur'an-ı kerim meali*. (18. Baskı). Ankara: DİB Yayınları.
- Dölek, A. (2003). Sünnet ışığında hırs hastalığı ve korunma yolları. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, cilt: 11, sayı: 6, 50-76.
- El- Ehvani, Ahmed Fuad (2014), 3. Kısım Filozoflar Kindi, Haz. Mian Muhammed Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi 1* içinde (s.533-549) çev. Osman Bilen, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Fahri M. (1998). *İslam felsefesi tarihi*. (Çev. K. Turhan). İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Gölcük, Ş. ve Toprak, S. (2001). *Kelâm tarih, ekoller, problemler*. (5. Basım). Konya: Tekin Kitabevi.
- Güneş, K. (2004). Şii kaynaklarda Şia (İmamiyye) ile Mu'tezile arasında ittifak ya da ihtilaf edilen bazı kelami meseleler üzerine. *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Mecmuası*, 1(2), 183-202.

Işık, Kemal, (1967) *Mutezilenin Doğuşu ve Kelami Görüşleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Kaya, M. (2005). *İslam filozoflarından felsefe metinleri*, (3. Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları.

Leaman, O. (2000). *Ortaçağ İslam felsefesine giriş*. (Çev. T. Koç). İstanbul: İz Yayıncılık.

Serdaroğlu, A. (1965). Dinimiz, Müslümanları kin tutmaktan şiddetle men eder. *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]*, 1965, cilt: IV, sayı: 5-6, 76-79.

Sevgi, Ahmet. (2012). Yunus Emre'de insan sevgisinin evrensel niteliği üzerine. *Turkish Studies*, 7(1), 99-103.

Şahin, H. (2000). *İslam felsefesi tarihi dersleri*. Ankara: Önder Matbaacılık.

Şimşek, İ. (2016) God-universe and human relation in Âşık Pasha's Garib-nâme. *Journal of Strategic Research in Social*, 2(3), 85-110.